

Piotr Złotkowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska)

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

e-mail: pzlotko@poczta.umcs.lublin.pl

Antroponimiczne formuły identyfikacyjne oparte na relacji kierunkowej a nazwiska odmiejscowe. Na materiale antroponimii historycznej warstwy chłopskiej okolic Brańska na Podlasiu

Anthroponymic Identification Formulas Based on Directional Relation versus Place-Name Surnames. Based on the Material of Historical Anthroponymy of the Peasant Class in the Area of Brańsk in Podlasie Region

Антрапанімічныя адзінкі ідэнтыфікацыі, якія ўказваюць кірунак, і прозвішчы, утвораныя ад назваў мясцовасці. На матэрыяле гістарычнай антрапаніміі сялянскай сацыяльнай праслойкі наваколля Бранска на Падляшшы

Pogranicza etniczno-językowe stanowią niezwykle interesujące obiekty badań antroponimicznych. Dawne województwo podlaskie nie należy pod tym względem do wyjątków. Na tym terenie ścierały się polskie i wschodniosłowiańskie wpływy językowe oraz kulturowe¹. W pobliżu położonego na środkowym Podlasiu miasta Brańsk już od średniowiecza mieszało się osadnictwo o genezie mazowieckiej i ruskiej². Dodatkowym czynnikiem wpływającym na zróżnicowanie tutejszej populacji był podział stanowy – zamieszkiwała tu bowiem szlachta, głównie drobna, mieszczanie, chłopci królewscy, prywatni oraz kościelni³.

Inspiracją do powstania niniejszego opracowania były prowadzone przez autora badania nad nazewnictwem osobowym warstwy chłopskiej tego terenu. Prowadzono je w oparciu o bazę materiałową w postaci zachowanych akt sądu grodzkiego i ziemskiego w Brańsku, rejestry podatkowe, księgi metrykalne parafii katolickich w Boć-

¹ M. Sajewicz, *O polsko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie*, „Rozprawy Slawistyczne” 1997, t. 12, s. 91–107.

² J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta-Baltico-Slavica” 1977, R. 11, s. 16–17.

³ *Idem*, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, R. 1, s. 132–133.

kach, Brańsku, Dołubowie, Domanowie, Łubinie, Topczewie, parafii unickiej w Hodyszewie oraz inne źródła (zob. *Źródła*).

Na podstawie analizy strukturalnej należy stwierdzić, że w zgromadzonym materiale antroponimicznym udało się wyodrębnić znaczącą grupą nazwisk derywowanych formantem *-ski* i jego wariantami. Część z nich to derywaty nazwiskowe powstałe od podstaw antroponimicznych o charakterze przezwiskowym, utworzone przez dodanie popularnego formantu nazwiskotwórczego np.: *-iń-ski: Gomola > Gomoliński, -ew-ski: Wróbel > Wróblewski, -ow-ski: Kozioł > Kozłowski*. Inną grupę stanowią struktury będące według wszelkiego prawdopodobieństwa gotowymi jednostkami powielającymi „modną” tendencję nominacyjną, np. *Masłowski, Kwiatkowski*, brak bowiem w zgromadzonym materiale antroponimicznych podstaw derywacyjnych tego typu onimów⁴. Najbardziej interesujące z socjolingwistycznego punktu widzenia są jednak antroponimy mające postać nazwisk odmiejscowych⁵. W podstawach tych jednostek antroponimicznych znajdują się nazwy wsi szlacheckich oraz królewskich, głównie z terenu starostw brańskiego, bielskiego i drohickiego. Trzeba jednak odnotować, że dominują nazwiska utworzone od toponimów będących nazwami wsi drobnoszlacheckich.

Problem występowania wśród chłopów znacznej liczby nazwisk tożsamych z nazwiskami szlachty został zauważony zarówno przez językoznawców, jak też niejęzykoznawców. Leonarda Dacewicz wskazała, że duża frekwencja struktur z sufiksem *-ski/-cki* wśród mieszkańców Białegostoku mogła być spowodowana osiedlaniem się okolicznej zubożałej szlachty, ale także chłopów, bowiem w tym okresie nazwisk na *-ski* używała również ta warstwa społeczna⁶. Badaczka odnotowała, że na obszarze Podlasia w XVIII wieku następowało ulepszanie nazwisk, a nawet przypadki ich całkowitej zmiany⁷. Z kolei historyk Łukasz Lubicz-Łapiński zwrócił uwagę, że wśród chłopów ekonomii grodzieńskiej i starostwa knyszyńskiego występowały nazwiska, takie jak: *Leszczyński, Łapiński, Płoński, Popławski, Roszkowski*. Przeprowadzone wstępnie badania genetyczne Y-DNA tych rodzin i porównanie uzyskanych informacji z wynikami osób pochodzenia szlacheckiego wykluczyło ich wspólny rodowód. Badacz wysunął słuszny wniosek, że „porównanie jedynie samych nazwisk bez sięgnięcia do genetyki, czy próby uchwycenia pojawienia się danej rodziny może prowadzić do

⁴ Na zjawisko to zwraca uwagę m.in. Leonarda Dacewicz. *Vide*: L. Dacewicz, *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok 2014, s. 128.

⁵ Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 86–104.

⁶ L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*, Białystok 2001, s. 46–47.

⁷ Na poparcie tezy podaje następujący przykład: mieszkaniec Białegostoku Szymon Zaleski, którego syn Maciej Zalewski był rajcą (1745 r.), a następnie burmistrzem Białegostoku, został zidentyfikowany jako noszący zupełnie inne nazwisko chłop ze wsi Zalesie, o czym świadczy następujący zapis: „Laboriosus subditos hereditarios de bonis Zalesie ad oppidum Białystok profugos: Szymona i Marcina Iwańczukow, których 30 października 1695 r. Stefan Branicki odkupił od Kaspra i Anny z Kuklewiczów Gujskich, dziedziców Zalesia”. L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku w...*, s. 47. Autorka powołuje się na publikację: T. Wasilewski, *Kształtowanie się białostockiego ośrodka miejskiego w XVII–XVIII w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Miasta Białegostoku” 1984/1985, t. IV, s. 37.

błędnych wniosków⁸⁹. Stwierdził ponadto, że „proces ten jest niestety słabo poznany i wymaga jeszcze wielu analiz, a w szczególności szerszych badań metrykalnych”⁹⁰.

Można zatem postawić pytanie, czy analiza zgromadzonego materiału antroponimicznego pozwoli na bliższe rozpoznanie tego procesu. W analizowanym zbiorze daje się zauważyć nadreprezentatywność nazw osobowych powielających model nazwiska szlacheckiego. Antroponimy te stanowią w przybliżeniu jedną trzecią liczącego około 450 jednostek zbioru nazwisk na *-ski*. Czy fakt ten można wytłumaczyć jedynie ruchami migracyjnymi ludności? Andrzej Sieradzki przyjmuje, że podstawę derywacji nazwisk odmiejscowych mogły stanowić tylko dwie relacje lokalizujące: lokatywna (statyczna – np. *haeres dąbrowiensis*) i kierunkowa (dynamiczna – np. *de Dąbrowa*). Pierwsza z nich charakterystyczna była tylko dla szlachty (wyrażała posesywność), druga zarówno dla szlachty, jak i dla mieszczan oraz chłopów¹⁰. Od strony językowej mechanizm powstawania (proces onimizacji) analizowanych nazwisk odmiejscowych nie budzi wątpliwości. Nie stanowi także problemu ustalenie motywującego je obiektu (nazwy miejscowej).

Warto w tym miejscu przyrzeć się bliżej istocie relacji między obiektem motywującym a nazwą osobową. Jak już wspomniano, jest to relacja o charakterze kierunkowym¹¹. Idealem byłaby sytuacja, w której zostałaby ona odpowiednio udokumentowana za pomocą materiału archiwalnego. Istotną przeszkodą dla badacza antroponimii historycznej jest trudność odnalezienia w źródłach aktualnej formy identyfikacyjnej. Zazwyczaj styka się on z utrwalonym nazwiskiem odmiejscowym. Jako przykład takiej właśnie aktualnej formy identyfikacyjnej w badanym materiale podaję poświadczenie odnoszące się do wsi Świridy w starostwie brańskim. Na podstawie przytoczonych poniżej informacji źródłowych można wywnioskować, że nazwisko *Drągowski*¹² zostało ukształtowane na bazie formuły identyfikacyjnej wyrażającej relację kierunkową: *de (villa) Drągi*

Laboriosi Joannis de Villa Drągi [!] et Christina Adamowna (1682 Br I/B/1); Laboriosi Joannis Dragowski et Cristinae Jakimowna (1684 Br I/B/1); Laboriosis [...] Joanne Drągowski et Christina Kołoczanka (1687 Br I/B/1); Joanne Drągowski et Justina Kołodczanka (1689 Br I/B/1); Joanne Drąbowski [!] et Christina (1692 Br I/B/1); R[obotny] Jan Drogowski Młodzian (1692 KGB 52, k. 184 v.) [Świridy].

W zdecydowanej większości przypadków nie dysponujemy jednak bazą materiałową pozwalającą na odtworzenie mechanizmu kreacji antroponimu. Źródła dostar-

⁸ Ł. Lubicz-Łapiński, *Rodzina drobnoszlachecka w XV–XIX wieku na przykładzie parafii Kobylin-Borzyny, Suraż i Trzcianne. Studium demograficzno-społeczne*, nieopublikowana rozprawa doktorska, Białystok 2011, s. 227.

⁹ *Ibidem*, s. 227.

¹⁰ A. Sieradzki, *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*, Poznań 2013, s. 31–32.

¹¹ *Ibidem*, s. 28; Z. Kowalik-Kaleta, *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*, Wrocław 1981, s. 17–34.

¹² Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny*, t. 1, Białystok 1997, s. 79.

czają zbyt skąpych informacji na ten temat. Zdani jesteśmy jedynie na domysły. Na podstawie obserwacji językowych uwarunkowań powstawania nazwiska przyjmujemy jednak model aktualnej formy identyfikacyjnej opartej o relację kierunkową jako punkt wyjścia dla kreacji nazwisk odmiejskowych. Niekiedy jednak obraz powstający na podstawie analizy źródeł jest bardziej skomplikowany i nie daje się wkomponować w przytoczony wcześniej prosty schemat.

Jednym z wielu tego typu przykładów jest proces formowania się nazwisk odnotowywany we wsi Oleksin, należącej dawniej do starostwa brańskiego. W miejscowości tej wykształciło się używane do dziś nazwisko odmiejskowe *Wyszkowski*¹³, poświadczone już w 1711 roku, w podstawie którego znajduje się nazwa wsi szlacheckiej Wyszki. Porównajmy zapisy:

laboriosus Paulus Wyszkowski et Catharina Momocianka (1711 Br I/M/1); laboriosum Johannem Wyszkowski et Annam Pacowna (1716 Br I/M/1); laboriosum Pauli Wyszkowski et Catherinae (1722 Br I/B/2); laboriosi [...] Petri Wyszkowski et Marianne Wyszkowska (1723 Br I/B/2); Laboriosos Stanisłai olim Valentini Wyszkowski de Villa Olexin et Catharinam olim Gregorii Markowski de Villa Burkaty (1725 Br I/M/1); Laboriosor[um] Joannis Wyszkowski et Eudoxiae (1727 Br I/B/2); Uczciwy Jozef Wyszkowski Młodzian z Olexina z Uczciwą Ewą Łatymianka Panną z Klichow (1794 Br Zap); Uczciwy Roch Wyszkowski młodzian z Uczciwą Anna Brozowską Panna oboie z Olexina (1795 Br Zap) [Oleksin].

Jak świadczy zachowany zapis przedstawiciele tej rodziny używali również antronimu *Szelest* (\leq ap. *szelest*)¹⁴: *Joannis Sielest Wyszkowski et Dorotheae* (1730 Br I/B/2) [wieś Oleksin]. Wspomniana nazwa osobowa, wraz z jej wariantami *Szeleszczuk*, *Szelesciak*, była w użyciu w tej wsi już od 1652 roku aż do połowy XIX wieku. W XVIII stuleciu używano jej naprzemiennie z mianem *Wyszkowski*, o czym można przekonać się, analizując poniższe poświadczenia:

Martini Szalast et Annae (1652 Br I/B/1); Honestorum Martini Szalast et Georgy Szumilik Subditorum de Villa Olexino Sacrae Regiae M[aiesta]ttis (1655 M 1708-1-39, k. 226); Laboriosi Valectini Szeleszczuk et Annae Paszkowna (1673 Br I/B/1); Honesto Valentino Szelest de eade[m] Olexino villa h[ae]r[e]di Subdito SRM (1682 M 1708-1-177, k. 295); R[oboczy] Krzysztof Szelesciak z Matko Maryanno (1692 KGB 52, k. 186 v.); Piotr Szelest (1716 KGB 44, k. 377); Jasko Szelest (1716 KGB 44, k. 377); Paweł Szelest z żoną (1716 KGB 44, k. 377); laboriosi Joannis Szelyst et Annae (1717 Br I/B/2); Laboriosorum Pauli et Catharinae Szelest (1717 Br I/B/2); laboriosi Pauli Szelest et Catharinae (1719 Br I/B/2);

¹³ *Ibidem*, t. 2, s. 188.

¹⁴ Na funkcjonowanie podwójnych nazwisk chłopskich na Podlasiu wskazywał już Piotr Cetra. *Vide*: P. Cetra, *O podwójnych nazwiskach chłopów z okolic Orli na Białostoczczyźnie*, [w:] *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, red. M. Kondratiuk, Białystok 1995, s. 347.

laboriosi Joannis Szelesta et Eudoxie Szelestowa (1723 Br I/B/2); Pauli Szelest laboriosi Cristinae (1732 Br I/B/2); Honestor[um] Petri Szelest et Mariannae (1733 Br I/B/2); Szymon po Janie Szelest, Antoni po Jozefie Szelest 1846 BR III/S/1 [Oleksin].

W nawiązaniu do sformułowanego wcześniej stwierdzenia zasadne staje się pytanie, jakiego typu relacja legła u podstaw procesu kreacji onimicznej nazwiska *Wy-szkowski*. Jeśli była nią relacja kierunkowa, to nasuwa się kolejne pytanie, dlaczego nazwisko odmiejscowe pojawiło się tak późno (60 lat to okres około 2 pokoleń) w stosunku do antroponimu o charakterze przezwiskowym. Nieujawnienie się nazwiska odmiejscowego w źródłach wydaje się mało prawdopodobne, ponieważ do badań wykorzystano praktycznie całą dostępną bazę materiałową.

Abstrahując od tego przykładu, należy zauważyć, że w innych rodzinach chłopskich z tego terenu nazwisko odmiejscowe pojawiało się nawet później – pod koniec XVIII wieku, a nawet na początku XIX stulecia. Wiele wskazuje więc na to, że znaczna część nazwisk odmiejscowych ludności chłopskiej na tym obszarze mogła być „gotowymi już”, powstałymi wcześniej na innym terenie, w innych okolicznościach i czasie jednostkami antroponimicznymi przyjętymi przez naśladownictwo wzorca nazwiska szlacheckiego. W takim więc wypadku już w momencie pojawienia się antroponimu nie był on aktualną formułą o charakterze lokalizującym, ale ukształtowanym wcześniej nazwiskiem odmiejscowym.

Kolejną kwestią wartą rozważenia są pytania o sposoby rozprzestrzeniania się tego typu nazwisk „quasi-odmiejscowych” oraz o dynamikę tego procesu. Wydaje się, że nazwiska rozprzestrzeniały się w wyniku: 1) migracji ludności wewnątrz badanego terenu, 2) niezależnego przyjmowania nazwisk w rodzinach niespokrewnionych ze sobą, zamieszkałych w różnych miejscowościach. Prześledźmy zatem ten proces na wybranych przykładach.

Pierwszym przykładem jest rozprzestrzenianie się onimu *Bańkowski*¹⁵, motywowanego nazwą miejscową wsi bojarskiej, a później szlacheckiej, Bańki koło Bielska Podlaskiego. Rodziny chłopskie noszące to nazwisko zamieszkiwały we wsiach Bronka, Załuskie Kościelne i Glinnik. Oprócz nazwiska odmiejscowego używały one antroponimu o charakterze odzawodowym *Kowal* oraz jego wariantów – *Kowalczuk*, *Kowalczyk*¹⁶. Wiele wskazuje na to, że rodziny te mogły mieć wspólne pochodzenie, a ich pierwotnym gniazdem była Bronka, wieś należąca do proboszcza brańskiego.

Honestt[orum] Pauli et Thesiesiae Bankowskich Kowalczukow (1797 Br LB I) [Bronka];

Laboriosi Andreae Kowal et Ochimae (1647 Br I/B/1); Laboriosi Joannis Kowalczyk de Bronka et Annae Hrycowna de Villa Nowa Załozie (1666 Br I/B/1); Laboriosi Joannis Ferrifaber et Annae (1678 Ł I/B/1); Laboriosi Georgii Kowalczuk et Annae Harwulowna (1718 Br I/B/2);

¹⁵ Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *op. cit.*, t. 1, s. 24.

¹⁶ *Ibidem*, s. 176–177.

Jurko Kowal z Żoną (1716 KGB 44, k. 367); roboczy Szymon Syn Piotra Kowala ze wsi Brąki Koscielney (1783 KRB, k. 135 v.) [Bronka];

Georgius Bankoski et Anna Lipinszczanka (1716 Br I/M/1); HH[onestorum] Gregorii Bankowski et Anastasiae Dawidzianka (1795 Br LB I); Ho[nesto] Paulo Bankoski [...] Hon[esta] Theressia Siepietowszczanka (1800 Br LB I); Uczciwy Woyciech Bańkowski Młodzian z Uczciwą Barbarą Gomolińską Panną z Bronki oboje tutejszey Parafii (1797 Br Zap); Honestorum Josephi olim Christophori Filii Petro [...] et Anastasiae Alexandri Filiae de Domo Siehenianka Bankowskich (1825 Br/B WM17); Jozef po Krysztochu Bańkowski (1846 BR III/S/1) [Bronka];

laboriosus Arnofel Bankowski (1697 Br I/B/1); Laboriosi Arnofeli Kowalczuk et Agnetis (1698 Br I/B/1) [Załuskie Kościelne];

Roboczy Leon Bańkowski ze wsi Załuskich do Probstwa Bran[skiego] należącej (1782 KRB, k 114); Gregorii Bankowski et Eufrosinae (1795 Br LB I); HH[onestorum] Joannis et Barbarae Bankowskich (1797 Br LB I); Casimiri et Agathae Ba[nk]owskich (1797 Br LB I); Honestorum Andreae olim Joannis Filii Petri [...] et Antoninae de Domo Gomolińska Bankowskich (1825 Br/B WM17); Honestorum Michaelis olim Leonis Filii Thomae [...] et Agnetis Antonii Filiae de Domo Baginskie Bańkowskich (1825 Br/B WM17); Franciszek po Michale Bańkowski, Andrzej po Janie Bańkowski, Jan po Leonie Bańkowski, Andrzej po Krzysztofie Bańkowski, Woyciech po Andrzeiu Bańkowski Syn (1846 BR III/S/1) [Załuskie Kościelne];

Labor[iosi] Joannis et Mariannae Bakowskich Kowalów (1786 Dm I/B/2) [Glinnik];

Lab[oriosi] Joannis et Mariannae Bańkowskich (1779 Dm I/B/1); Uczciwy Antoni Bańkowski ze wsi Glinnika (1781 KRB, k. 69 v.); Andrzej po Janie Bańkowski (1846 BR III/S/1) [Glinnik].

Kolejnym przykładem jest upowszechnianie się nazwiska *Czarniawski/Czerniawski*, motywowanego najprawdopodobniej pierwszym członem nazw miejscowych: Czarna Wielka, Czarna Średnia i Czarna Cerkiewna. Zgromadzony materiał antroponimiczny wskazuje na pojawienie się tego nazwiska w niespokrewnionych ze sobą rodzinach we wsiach Patoki, Jarmarkowszczyzna, Łubin Rudoły. W miejscowościach tych przed pojawieniem się nazwisk odmiejskowych w interesujących nas rodzinach chłopskich funkcjonowały antroponimy oparte o bazy imienne bądź apelatywne o charakterze przerwiskowym. We wsi Patoki, należącej do starostwa brańskiego, nazwisko *Czarniawski/Czerniawski/Czarnacki* pojawiło się zapewne pod koniec XVII wieku w rodzinie określanej antroponimem *Kuryło* (≤ im. wsł. *Cyryl*)¹⁷ i jego odmianami *Kurylik/Kuryluk*,

¹⁷ B. Tichoniuk, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra 2000, s. 79.

poświadczonym już w 1644 roku. Antroponim *Czarniawski* mniej więcej w tym samym okresie zaczyna być używany w rodzinie młynarskiej z osady młyńskiej Jarmarkowszczyzna, która wcześniej posługiwała się onimami *Radziwon* (≤ im. wsł. *Rodion*)¹⁸ i pochodnym *Radywonczuk*, a wcześniej *Puchaczyk*, *Puchaczowicz* (≤ ap. *puchacz*)¹⁹ oraz *Chylewicz/Chilewicz* (≤ im. wsł. *Filemon*, *Filiusz*, *Filon*, *Pamfil*)²⁰. Gniazdem tego rodu była osada młyńska Puchacze. W II połowie XVIII wieku nazwisko *Czarniawski/Czeraniawski* pojawiło się również we wsi Załuskie Kościelne, w rodzinie używającej co najmniej od 1672 roku przezwisk *Dudek* (≤ ap. *dudek*)²¹, *Dudziak*.

honestorum Simonis olim Adami filii Joannis [...] et Juliannae Casimiri filiae de Domo Kaminskich Czarniawskich alias Kuryłów (1825 Br/B WM19) [Patoki];

Laboriosi Andreae Kurilik et Zophiae (1644 Br I/B/1); Honesti Stephani Kurylik et Marinae Miasłowna de Patoki (1656 Br I/B/1); Andreas Kuryło subditi [...] Aduocatae Branscen[sis] de Villa Patoki (1665 M 1708-1-159, k. 12 v.); Laboriosi Jacobi Kurylik et Anastasiae Sekulanka de Villa Lubieszce (1677 Br I/B/1); Uczciwi Jakub y Marcin Kurylikowie bracia Rodzeni [...] ze wsi Patok (1688 M 1802-1-2, k. 77 v.); Piotra Kurylika (1688 M 1802-1-2, k. 72 v.); Laboriosor[um] Martini Kuryluk et Catharinae (1698 Br I/B/1); Laboriosorum Gregorii Kuryło et Catharinae (1724 Br I/B/2); Honestorum Pauli Kuriło et Mariannae (1728 Br I/B/2); Honestor[um] Simonis Kuriło et Christinae (1732 Br I/B/2); Uczciwy Adam po Janie Kuryło ze wsi Patok (1784 KRB, k. 179); Uczciwy Woyciech Kuryło ze wsi Patok poddany JKM do Woytostwa Bran[skiego] należący (1787 KRB, k. 313 v.); HH[onestorum] Adalberti et Franciscae de Zablockie Kuryłów (1798 Br LB I) [Patoki];

Laboriosi Gregori Czarnacki et Catherinae Szwytorowna de Villa Patoki (1678 Br I/B/1); Honestos Antonium Czarniawski Juvenem de villa Patoki Adami filium Joanni vero Nepotem et Mariannam Martini filiam Chwedoreczukowna virginem de villa Swirydy (1824 Br/C WM16); Szymon po Adamie Czerniawski (1846 BR III/S/1) [Patoki];

Laboriosus Radiwon de Jarmarkowcz[i]na (1693 Br I/B/1); Honesto Iwan Radywon Puhaczowicz Chylewicz de Jarmarkowscizna (1663 M 1708-1-43, k. 455 v.); Radziwon (1681 M 1802-1-1, k. 189); Uczciwemu Radiwonowi Chilewiczowi (1687 M 1802-1-2, k. 19 v.); uczciwemu Łukaszowi Synowi Radziwonowemu Chilewiczowi z Jarmakowszczyzny (1687 M 1802-1-2, k. 19 v.); Honesto Stephano filio Radywin Puhaczyk de Jarmakowizna (1689 M 1708-1-190, k. 280); Honesto Lucae Zabłocki Filio Radywon de Jarmakowizna (1689 M 1708-1-190, k. 504 v.); Honestus Lucas Radywon Puhaczyk de Jarmokowszczyzna, Honesto Stephano Puhaczyk fratri suo germano (1690 M 1708-1-57, k. 313); Honest[orum] Basilii

¹⁸ *Ibidem*, s. 126–127

¹⁹ Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *op. cit.*, t. 2, s. 56.

²⁰ B. Tichoniuk, *op. cit.*, s. 89, 90, 121.

²¹ Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *op. cit.*, t. 1, s. 81.

et Mariannae Radziwonow (1797 Br LB I); honesto Basilio Czarniawski Honesta Marianna Byczkowska (1800 Br LB I) [Jarmarkowszczyzna];

Joannis Radziwon et Barbarae Zabrocka (1813 Br I/D/1); Iwan Radywonzuk z żoną Brat y dziewczka iego (1716 KGB 44, k. 378) [Jarmarkowszczyzna];

Fama[tus] Paulus Czarnieuski (1733 Br I/B/2); Basil Gerniefs [!] przeł. XVIII/XIX w. KWD 692); Honestorum Stanislai olim Blasei filii Josephi vero Nepotis et Sophiae Jacobi filiae de domo Os[...]lskie Czarniawskich (1826 Br/B WM19); Stanisław po Bazylem Czarniawski, Adam Syn, Kazimierz Syn, Jan po Piotrze Czarniawski (1846 Br III/S/1) [Jarmarkowszczyzna];

Laboriosorum Antonii Czarniawski dicto Dudek et Mariannae Jozwiczanka (1816 Ł/B WM8) [Łubin Rudołty];

Laboriosi Jacobi Dudziak et Zophiae (1672 Ł I/B/1); Laboriosi Petri Dudziak Subditi Plebanali (1675 Ł I/B/1); Laboriosorum Adalberti Dudziak et Catharinae (1735 Ł I/B/2); Labor[iosorum] Valentini Dudek et Anastasiae (1764 Ł I/B/2) [Łubin Rudołty];

Laboriosor[um] Valentini Czarniawski et Anastasiae (1771 Ł I/B/4); Honest[orum] Stephani et Christinae Czarniawskich (1782 Ł I/B/4); LL[aboriosorum] Mathiae et Annae Czarniawskich (1788 Ł I/B/4); Honestorum Petri Czarniawski et Christinae Szpakowska (1817 Ł/B WM9); Pracowitych Wawrzynca Czarniawskiego i Jozefaty z Domu Olszewskiej (1812 Ł/B WM4); Laboriosorum Antonii Czarniaw[ski] et Mariannae Masłowska (1818 Ł/B WM10) [Łubin Rudołty].

Z uwagi na szczupłe ramy niniejszego opracowania nie można zaprezentować całości zgromadzonego materiału antroponimicznego. Głównym celem artykułu było ukazanie uwarunkowań procesu powstawania nazwisk odmiejskowych ludności chłopskiej, ze szczególnym uwzględnieniem czynnika lokalizującego w kreacji tych nazwisk. Nie popełnimy chyba błędu, stwierdzając, że działanie „mody nazwiskotwórczej” przyczyniło się nie tylko do powstania modelu tworzenia nazwisk, przez dodanie formantu *-ski* do odpowiedniej antroponimicznej podstawy imiennej, apelatywnej czy toponimicznej, lecz również sprzyjało wykorzystywaniu istniejących już „gotowych” nazwisk. Można zatem uznać, że relacja kierunkowa mająca istotne znaczenie dla tworzenia aktualnych formuł identyfikacyjnych traciła na znaczeniu w procesie przyjmowania i „powielania” ukształtowanych już nazwisk odmiejskowych.

Źródła

AGAD Warszawa

KGB 44, Księga grodzka brańska z l. 1670–1726.

KGB 52 Księga grodzka brańska z 1692, 1712 r.

AP Białystok

KWD 692 Kamera Wojenna i Domen, sygn. 692.

Mikrofilny akt metrykalnych par. rzymskokatolickich archidiecezji białostockiej z lat 1808–1864:

Br/B WM17 Akta chrztów par. Brańsk z l. 1824–1825,

Br/B WM19 Akta chrztów par. Brańsk z l. 1825–1826,

Br/C WM16 Akta małżeństw par. Brańsk z l. 1823–1824,

Ł/B WM8 Akta chrztów par. Łubin z l. 1815–1816,

Ł/B WM9 Akta chrztów par. Łubin z l. 1816–1817,

Ł/B WM10 Akta chrztów par. Łubin z l. 1817–1818.

AD Drohiczyn

Br I/B/1 Księga chrztów par. Brańsk z l. 1644–1701.

Br I/B/2 Księga chrztów par. Brańsk z l. 1702–1734.

Br I/M/1 Księga małżeństw par. Brańsk z l. 1709–1725.

Br I/D/1 Księga zgonów par. Brańsk z l. 1797–1816.

Br III/S/1 Księga spisu parafialnego par. Brańsk z 1846 r.

Br Zap Księga zapowiedzi par. Brańsk z l. 1793–1801.

Br LB I Księga chrztów par. Brańsk z l. 1794–1800.

Dm I/B/1 Księga chrztów par. Domanowo z l. 1743–1780.

Dm I/B/2 Księga chrztów par. Domanowo z l. 1780–1812.

Ł I/B/1 Księga chrztów par. Łubin z l. 1654–1725.

Ł I/B/2 Księga chrztów par. Łubin z l. 1725–1766.

Ł I/B/4 Księga chrztów par. Łubin z l. 1766–1790.

KRB Księga miejska brańska z l. 1779–1789.

НГАБ Мінск

M 1708–1–39 Księga grodzka brańska z 1655 r.

M 1708–1–43 Księga grodzka brańska z 1663 r.

M 1708–1–57 Księga grodzka brańska z z 1690 r.

M 1708–1–159 Księga grodzka brańska z 1665 r.

M 1708–1–177 Księga grodzka brańska z 1682 r.

M 1708–1–190 Księga grodzka brańska z 1689 r.

M 1802–1–1 Księga miejska brańska z l. 1676–1681.

M 1802–1–2 Księga miejska brańska z l. 1687–1693.

Bibliografia

- Abramowicz, Z., Citko, L., Dacewicz, L. (1997–1998). *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny*. T. 1–2. Białystok: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu w Białymstoku.
- Cetra, P. (1995). O podwójnych nazwiskach chłopów z okolic Orli na Białostoczczyźnie. W: M. Kondratiuk (red.), *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (s. 345–350). Białystok: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich.
- Dacewicz, L. (2001). *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dacewicz, L. (2014). *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kaleta, Z. (1998). *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa: Polska Akademia Nauk. Instytut Sławistyki.
- Kowalik-Kaleta, Z. (1981). *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Lubicz-Łapiński, Ł. (nieopublikowana rozprawa doktorska). *Rodzina drobnoszlachecka w XV–XIX wieku na przykładzie parafii Kobylin-Borzymy, Suraż i Trzcianne. Studium demograficzno-społeczne*. Białystok 2011.
- Sajewicz, M. (1997). O polsko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie. *Rozprawy Sławistyczne*, 12, s. 91–107.
- Sieradzki, A. (2013). *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Tichoniuk, B. (2000). *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego.
- Wiśniewski, J. (1964). Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w. *Acta Baltico-Slavica*, 1, s. 115–135.
- Wiśniewski, J. (1977). Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne. *Acta-Baltico-Slavica*, 11, s. 7–80.

Summary

The present article discusses the problem of the development of place-name surnames of the peasant class in the area of Brańsk in the Podlasie region, which were identical with the surnames of the local gentry. Special emphasis was laid on the issue of identification formulas based on directional relation and on their possible effect on the formation of the pattern of place-name surnames among peasants. The paper also seeks to show the ways in which surnames of that type spread in the studied area. On the basis of the excerpted source material, the study shows how, within one family, often during a long period, there was a co-existence of place-name surnames, occupation-based names, and nickname anthroponyms derived from appellative or first-name bases.

Key words: historical anthroponymy, Brańsk in Podlasie region, development of a surname, peasant class

Streszczenie

W niniejszym artykule omówiono problem powstawania odmiejscowych nazwisk warstwy chłopskiej w okolicach Brańska na Podlasiu, tożsamy z nazwiskami okolicznej szlachty. Szczególną uwagę zwrócono na kwestię formuł identyfikacyjnych opartych na relacji kierunkowej i ich ewentualny wpływ na wytworzenie się modelu nazwisk odmiejscowych wśród chłopów. Podjęto także próbę ukazania sposobów rozprzestrzeniania się tego typu nazwisk na badanym obszarze. Na podstawie wyekscerpowanego materiału źródłowego pokazano również, w jaki sposób, w ciągu nieraz długiego okresu, koegzystowały w ramach jednej rodziny nazwiska odmiejscowe, nazwy odzawodowe oraz antroponimy o charakterze przezwiskowym zbudowane na bazach imiennych lub apelatywnych.

Słowa kluczowe: antroponimia historyczna, Brańsk na Podlasiu, kształtowanie się nazwiska, warstwa chłopska

Рэзюме

У дадзеным артыкуле разглядаецца праблема дэрывацыі прозвішчаў сялян, утвораных ад назваў населеных пунктаў у наваколлі Бранска на Падляшшы, ідэнтычных з прозвішчамі дробнай акалічнай шляхты. Асабліва ўвага звернута на адзінкі ідэнтыфікацыі, якія ўказваюць кірунак і іх магчымы ўплыў на фарміраванне мадэлі сялянскіх прозвішчаў ад назваў мясцовасцяў. Зроблена спроба паказаць спосабы распаўсюджвання дадзеных прозвішчаў на даследаванай тэрыторыі. Абапіраючыся на сабраны матэрыял, паказана таксама, па якіх прычынах часта на працягу доўгага перыяду суіснавалі ў межах адной сям'і прозвішчы, утвораныя ад назвы населеных пунктаў, ад назваў прафесіі, а таксама антрапонімы-мянушкі (ад асновы імён або апелатываў).

Ключавыя словы: гістарычная антрапанімія, Бранск на Падляшшы, фарміраванне прозвішчаў, сялянская сацыяльная праслойка